

УДК 378.147.091.33

Надія Мартиненко

аспірант,

Льотна академія Національного авіаційного університету,

м. Кропивницький, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5695-4685

nadya.martynenko@ukr.net

СТРУКТУРА ТА КОМПОНЕНТИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПІЛОТІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Потреба у формуванні готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії пов'язана з глобалізаційними та інтеграційними процесами, вимогами міжнародних організацій та чинником безпеки польотів. Констатовано, що у льотних закладах вищої освіти приділяють недостатню увагу підготовці до міжкультурної взаємодії, тому необхідно розробити цілеспрямовані педагогічні заходи з формування готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії. З метою теоретичного обґрунтування зазначених педагогічних заходів потлумачено поняття "готовність" як сукупність спеціальних знань, умінь, навичок, які визначають здатність виконувати діяльність на досить високому рівні. Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволив визначити структуру готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії, що складається із взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивно-діяльнісного, акмеологічного та емоційно-вольового. Мотиваційний компонент передбачає мотиви, які формуються на основі потреб міжкультурної взаємодії майбутнього авіафахівця. Когнітивно-діяльнісний компонент

© Мартиненко Н.

характеризується наявністю професійних знань та умінь міжкультурної взаємодії. Акмеологічний компонент передбачає наявність гуманістичного світогляду, духовно-моральної досконалості, інноваційності, професійного менталітету, потребу у творчому саморозвитку. Емоційно-вольовий компонент охоплює комплекс емоцій та почуттів, передбачає стійкість до конфліктних міжкультурних ситуацій та успішне їх вирішення, виявлення моральної підтримки та готовності прийти на допомогу, потребу в спілкуванні з представниками інших культур.

Ключові слова: міжкультурна взаємодія; майбутні пілоти; безпека польотів; готовність до міжкультурної взаємодії; мотиваційний компонент, когнітивно-діяльнісний компонент, акмеологічний компонент; емоційно-вольовий компонент.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У контексті глобалізації та євроінтеграції фахова освіта в Україні стоїть на порозі змін з вектором на подолання невідповідності між підвищеними міжнародними вимогами до результату підготовки фахівця й сучасним станом вищої освіти. Визначення перспективних шляхів можливе за рахунок модернізації національного педагогічного середовища та узгодження стандартів освіти відповідно до запитів ринку праці.

Підготовка авіаційних фахівців є специфічною, оскільки на перший план виходить питання безпеки польотів. Аналіз авіаційних катастроф, що відбулися з початку комерційної авіації до 2010 року констатував, що 68 % подій трапилися через людський чинник [1]. Boeing Aircraft Company наводить розподіл основних причин аварій більш детально та вказує на помилки, допущені екіпажем літаків (55 %), як основну причину 183 повітряних аварій у 1996–2005 роках [2]. Серед них відбулися авіакатастрофи, де було констатовано відсутність ефективної міжкультурної взаємодії в кабіні екіпажу. Авіаційні заклади освіти повинні підготувати надійного фахівця, здатного працювати в мультикультурній команді, розуміти та взаємодіяти з учасниками комунікації, приймати ефективні сумісні рішення у лімітований проміжок часу.

Емпіричний досвід підготовки авіаційних фахівців у льотних закладах вищої освіти констатує недостатню увагу до формування готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії, тому потрібно розробити цілеспрямовані педагогічні заходи щодо імплементації основ, реалізації умінь та розвитку професійних якостей, що задіяні в цьому процесі. Теоретичне обґрунтування проблеми готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії передбачає визначення структури та компонентів досліджуваного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти міжкультурної комунікації досліджувалися на межах наук: філософії (К. Апель, Л. Буєва, М. Каган, О. Потєбня Ю. Хабермас, К. Ясперс та ін.), соціології (Ю. Арутюнян, Т. Бурмістрова, Н. Гасанов, Б. Єрасова, В. Конецька, А. Пригожин, Г. Хофстед та ін.), культурології (С. Арутюнов, Г. Нецименко, О. Тейлор та ін.), мовознавства та лінгвістики (М. Байрам (M. Byram), Є. Верещагін, В. Костомаров, К. Крамш (S. Kramtsch), Г. Нойнер (G. Neuner), Г. Почепцов, В. Сафонова, Н. Формановська, А. Фурман та ін.), психології (Б. Ананьєв, О. Бодальов, В. Мясичев та ін.). Дослідники дотримуються позиції, що подолання мовного бар'єру між представниками різних країн ускладнюється у разі існування культурного бар'єру.

Проблему професійної підготовки льотного складу та безпеки польотів досліджували О. Гарнаєв, Л. Гримак, М. Громов, В. Жернаков, Р. Макаров, В. Марищук, В. Шандриков та ін. Проблему професійної підготовки льотного складу з професійної комунікації розглядали В. Асріян, Л. Герасименко, Є. Кміта, Г. Пащенко, Г. Пухальська, В. Півень, Т. Тарнавська та інші. Питанням забезпечення та підвищення якості й ефективності міжособистісної, емоційної, інтелектуальної, інформаційної взаємодії пілотів займалися такі науковці, як Г. Лещенко, О. Москаленко, Т. Плачинда, В. Ягупов. Однак комплексного дослідження готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії з визначенням її структури та структурних елементів не було проведено в галузі авіаційної педагогіки.

Метою статті є визначення структури та обґрунтування компонентів готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах реалізації нової освітньої системи та інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір змінюється підхід до розв'язання проблем вищої освіти, що передбачає системні зміни в освітньому процесі ЗВО і передбачає формування у випускників професійних і особистісних компетенцій, необхідних для вирішення завдань у майбутній професійній діяльності. У сучасному інноваційному середовищі готовність до міжкультурної взаємодії є важливим елементом підготовки авіаційного фахівця, оскільки це безпосередньо впливає на безпеку пасажирів та безаварійність польотів.

Аналіз психолого-педагогічних джерел показав, що окреслення поняття “готовність” є предметом психологічних та педагогічних наукових розвідок. У великому психологічному словнику готовність до діяльності визначається як “стан мобілізації усіх психофізіологічних систем особистості, які забезпечують ефективне виконання певних завдань” [3, с. 101]. У філософському словнику [4] під готовністю розуміють високий рівень емоційних, когнітивних, мотиваційних та волевих процесів особистості.

З точки зору педагогіки, готовність – це не лише властивість особистості, а й сукупність спеціальних знань, умінь, навичок, які визначають здатність виконувати діяльність на досить високому рівні (Б. Ломов, А. Петровський). Педагог Н. Паперна [5] визначає готовність, як інтегративне новоутворення особистості, спрямоване на професійну діяльність з використанням ефективної комунікації. На її думку, готовність як професійно значуща властивість особистості є системою взаємопов'язаних компонентів: особистісного та процесуального аспектів. Особистісний аспект представлений особистісними якостями майбутнього фахівця, професійними мотивами та інтересами. Процесуальний аспект охоплюють вміння майбутнього фахівця, які забезпечують виконання функцій, адекватних потребам певної виробничої діяльності.

У загальному вигляді А. Столяренко [7] виділяє в структурі готовності такі компоненти: мотиваційний, що спонукає до дій; пізнавальний, що дозволяє розуміти оточення; емоційний, що відображає емоційний стан; волевий, що орієнтований на подолання труднощів;

психомоторний, що включає психофізіологічні процеси. Науковець С. Меншеніна [6] запропонувала в структурі готовності до аналітичної діяльності розглядати такі компоненти: когнітивний (знання теоретичних основ; знання про функції професійної діяльності; знання про види діяльності); інформаційний (вміння працювати з інформацією, отримувати, обробляти нові дані, уміння користуватися різними інформаційними джерелами як в друкованому, так і в електронному вигляді); технологічний (вміння аналізувати, класифікувати, узагальнювати інформацію, групувати факти, робити висновки на основі існуючих даних, прогнозувати ситуацію, будувати судження про отримані факти); рефлексивно-оцінний (вміння аналізувати свої дії, оцінювати результати діяльності, отриманий досвід, рефлексувати ситуацію).

Доцільним є розгляд психологічних досліджень феномену готовності, зважаючи на комплексний характер цього феномену, що виявляється в психологічній складовій. Науковець О. Дмитрієва [8] у дослідженні психологічної готовності інженера до професійної діяльності пропонує теоретичну модель розвитку, яка має такі структурні компоненти: мотиваційний (потреба успішно вирішувати професійні завдання, інтерес до процесу їх вирішення); когнітивний (розуміння професійних завдань, оцінка їх значущості, знання способів рішення); діяльнісно-операційний (вольові та емоційні рішення, що відповідають професійним вимогам). Т. Крюкова [10] дослідила психологічну готовність інженерів та виокремила такі структурні компоненти: мотиваційний (спрямованість особи на майбутню роботу, позитивне ставлення до професійної діяльності; прагнення досягти успіху; розуміння й усвідомлення важливості завдань); саморегуляційний (уміння висунення, прийняття і утримання мети, моделювання значимих для досягнення мети умов, обирання засобів і програмування дій, необхідних для досягнення намічених цілей, зіставлення ідеальної картини і отриманого результату, готовність відповідати за свої дії і вчинки); оцінний (зовнішня оцінка і самооцінка своїй професійної підготовленості, успішність студентів, стратегії вирішення ситуації).

В. Жукова [11], узагальнюючи різноманітні підходи до проблеми психологічної готовності до управлінської діяльності, пропонує такі

її компоненти: мотиваційний (включає професійно значимі потреби, мотиви діяльності, позитивне ставлення до діяльності, а також інтерес до неї); емоційно-вольовий (відображає почуття відповідальності за результати діяльності, самоконтроль, моральні принципи, вміння управляти діями, з яких складається виконання функціональних обов'язків); орієнтовно-мобілізаційний (включає знання і уявлення про особливості і умови діяльності, вимоги до особи, мобілізацію внутрішніх сил до здійснення діяльності, систему ціннісних орієнтацій на меті життєдіяльності і засобу їх досягнення, здатність і можливість управляти своїми діями і станами в реальних ситуаціях).

Отже, підсумовуючи погляди дослідників-психологів на структурний склад готовності до діяльності, можна зробити висновок, що мотиваційний компонент є обов'язковим, оскільки потреби, мотиви, спрямованість особистості є визначальними та рушійною силою у діяльності. Психологічна готовність акцентує більше на мобілізації до виконання дії особистісного потенціалу у вигляді знань та умінь. Суттєвим є механізм самоконтролю та саморегуляції, присутній у структурі й оцінний та рефлексивний компоненти.

Вагомими є дослідження готовності до професійної діяльності в авіаційній галузі Г. Лещенка, О. Москаленко, Т. Плачинди. Зокрема, О. Москаленко [12] у дослідженні компонентної структури сформованості готовності майбутніх авіаційних фахівців до виконання професійних дій виокремлює такі компоненти: професійно-змістовний (передбачає знання стандартів та документів, що регламентують професійні компетентності майбутнього авіаційного фахівця, принципів їх підготовки); мотиваційний (мотивації, що спрямовують майбутнього фахівця на успішну професійну діяльність, формування інтересу та зацікавленості в отриманні знань, умінь та навичок до професії); психофізіологічний (компонент спрямований на формування працездатності, гострої реакції, опанування стресостійкості в особливих умовах та ситуаціях, майбутній авіаційний фахівець має бути здоровим та міцним); та рефлексивно-корегувальний (самоконтроль, самоорганізація та самовизначення курсанта упродовж навчання відбувається за допомогою подолання стресу, усвідомлення та цінність набутого

досвіду при навчанні, використання ресурсів та психофізіологічних резервів). Автор переконливо доводить, що саме ці компоненти є в основі готовності до професійної діяльності авіаційних фахівців у стандартних та нестандартних ситуаціях.

Співзвучними є компоненти навчальної діяльності майбутніх фахівців авіаційної галузі, що виокремила науковець Т. Плачинда [13]: мотиваційний (важливий компонент для майбутніх фахівців, який спрямовує та мотивує курсантів до подальшої успішної діяльності); когнітивний компонент (знання та вміння, отримані в процесі навчання курсантів, які в подальшому використовують у професійній діяльності); рефлексивний (набуття самостійно професійних якостей, притаманних майбутньому авіаційному фахівцю – увага, визначеність, інтерес до професії); операційно-діяльнісний компонент (система змісту та структури практичного опанування набутих знань у навчанні).

У дослідженні Г. Лещенка [14] подано фактори, що впливають на результативність професійної підготовки авіаційних фахівців: 1) зміст мотивів вибору професійної діяльності; 2) рівень знань і уявлень про сутнісні характеристики й особливості професійної діяльності, стабільність професійних інтересів; 3) ступінь інтеріоризації професійного образу, усвідомлення відповідальності за результати професійної діяльності; 4) стан мобілізації (актуалізації) знань, умінь, навичок і професійно значимих властивостей особистості, а також час адаптації до вимог навчального середовища й до умов навчально-професійної діяльності.

Окрім наукових доробків з педагогіки, психології та підготовки авіаційних фахівців у дослідженні структури готовності саме до міжкультурної взаємодії значним є культурний аспект, який виявляється у формуванні культурного середовища, що впливає й визначає поведінку, способи бачення навколишнього світу, стратегії взаємодії з іншими культурами. Норми, що історично склалися, і традиції культури дають людині знання про себе й інших, спрямовують на розвиток полікультурної особистості, виробляють в людині певні уміння, пов'язані з трансляцією рідної культури, з володінням і використанням свого культурного багатства. Це зумовлює в структурі готовності майбутніх

пілотів до міжкультурної взаємодії виокремлення акмеологічного складника у вигляді компонента.

Акмеологія розглядає взаємодію як відтворювальний взаємообмін, а не споживача з боку особи. Майбутній авіаційний фахівець повинен мати повагу, толерантне ставлення до представників різних культур, здатність налагоджувати конфліктні ситуації за допомогою адекватних способів та прийомів. У командній роботі в міжкультурному середовищі вміти долати труднощі, не бажані емоції та стрес.

Акмеологічна позиція курсанта багато в чому обумовлена особливостями особи в умовах соціуму. У зв'язку з цим акмеологічна позиція студента має два якісні вияви. З одного боку, це позиція соціальна, визначається його положенням в системі стосунків по ряду специфічних ознак, і що регламентує стиль його поведінки. З іншого боку, вона характеризується поглядами, уявленнями, установками особи відносно умов власної життєдіяльності, що реалізуються і відстоюються нею в референтних групах на етапі навчання у ЗВО.

Так, аналіз досліджень педагогів, психологів та фахівців-педагогів авіаційної галузі надає нам можливість виокремити у структурі готовності майбутніх пілотів до міжкультурної комунікації такі компоненти: мотиваційний, когнітивно-діяльнісний, акмеологічний та емоційно-вольовий.

Мотиваційний компонент передбачає мотиви, які формуються на основі потреб міжкультурної взаємодії майбутнього авіафахівця. Мотивація особистості сприяє формуванню позитивного ставлення до міжкультурної взаємодії з командою різних етносів, розвитку активного пізнавального інтересу до вивчення особливостей культури різних етносів та створенню позитивної емоційної атмосфери у команді. У процесі здобуття фахової освіти майбутні пілоти повинні навчитися уважному ставленню до роботи в міжнаціональному оточенні, усвідомленню її значущості й відповідальності за власні дії. Курсанти повинні бути мотивовані до виявлення потреб колег, знаходження потрібної форми звертання в кожному окремому випадку, аналізу реакції людини іншої культури. Значним аспектом є інтерес та толерантне ставлення до іншої мови, етносу та традицій. Постійна мотивація,

саморозвиток, розуміння цінності та важливості обраної майбутньої професії, розвиток індивідуально-психологічних особливостей, продуктивність процесу навчання дає змогу майбутньому фахівцю успішно взаємодіяти в мультикультурному оточенні.

Когнітивно-діяльнісний компонент характеризується наявністю професійних знань та умінь міжкультурної взаємодії. Міжкультурна взаємодія передбачає англomовне спілкування, тож значну увагу треба приділяти у процесі формування готовності оволодінню знаннями з авіаційної англійської мови та розвитку комунікативних умінь з англійської мови. Л. Герасименко [15] у дослідженні вимог до знань з англійської мови Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) доводить, що в основу програм з професійно орієнтованої іноземної мови для майбутніх пілотів потрібно включити знання та уміння з фразеології радіообміну, яка об'єднує загальні положення, процедури зв'язку, стандартні слова та вислови з усіх етапів польоту; базову авіаційну термінологію з дисциплін "Конструкція літака", "Експлуатація аеродромів", "Пілотування", "Метеорологія", "Повітряне право"; зміст основних документів ІКАО (ІКАО Doc. 4444, ІКАО Doc. 9432). Знання міжнародних документів, основних нормативних документів регламентують здійснення міжкультурної взаємодії та комунікації.

Водночас, окрім мовної та мовленнєвої компетенцій, вагому роль у готовності до міжкультурної взаємодії відіграє соціокультурна та полікультурна компетенції. Соціокультурна уособлює знання культурних особливостей носіїв мови, їх звичок, традицій та норм поведінки. Полікультурна компетентність – це комплексна якість особистості, яка формується в процесі професійної підготовки на основі толерантності, що характеризується усвідомленням власної багатокультурної ідентичності, проявляється в здатності розв'язувати професійні завдання конструктивної взаємодії з представниками інших культурних груп [16]. Знанневий складник когнітивно-діялісного компонента передбачає знання правил поведінки, культури спілкування в соціокультурному середовищі; знання особливостей міжкультурного спілкування, взаємодію культур та відмінностей між культурами.

Акмеологічний компонент передбачає наявність гуманістичного світогляду, духовно-моральної досконалості, інноваційності, професійного менталітету, потребу у творчому саморозвитку. Компонент пов'язаний з мотиваційним, оскільки стимулює розвиток творчого потенціалу, дає можливість виявляти та використовувати ресурси особистості для досягнення успіху в професійній діяльності. Духовно-моральна досконалість припускає наявність морально-ціннісного потенціалу, що дозволяє опанувати кращі досягнення іншої культури на рівні загальнолюдських, професійних і особистісно-гуманістичних досягнень.

Емоційно-вольовий компонент охоплює комплекс емоцій та почуттів (чуйність, вольовий стан, довіра, співпереживання), передбачає стійкість до конфліктних міжкультурних ситуацій та успішне їх вирішення, виявлення моральної підтримки та готовності прийти на допомогу, потребу в спілкуванні з представниками інших культур, розуміючи взаємозалежність один від одного. У процесі комунікації з представниками різних культурних етносів потрібно вміти обирати потрібні мовні засоби відповідно до міжкультурного аспекту та мати здатність до вирішення нестандартних ситуацій, враховуючи різні менталітети та вподобання у міжкультурній взаємодії, обирати чіткі та ясні стратегії міжкультурної взаємодії для досягнення поставлених цілей у професійній діяльності.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Реформація та модернізація льотної вищої освіти будується під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів, вимог міжнародних організацій та чинника безпеки польотів. На жаль, льотні заклади вищої освіти недостатньо зосереджені на підготовці до міжкультурної взаємодії. З метою теоретичного обґрунтування педагогічних заходів, спрямованих на формування готовності до міжкультурної взаємодії, визначено її структуру, що складається із взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивно-діяльнісного, акмеологічного та емоційно-вольового. Напрями подальших розвідок спрямовано на визначення критеріїв, показників та рівнів готовності до міжкультурної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Asim M., Ehsan N., Rafique Kh. Probable Causal factors in UAV accidents based on human factor analysis and Classification System. *Post-conference materials from the 27th International Congress of the Aeronautical Sciences, ICAS*. 2010. P. 1–6.
2. Kozuba J. Impact of human factor on likelihood of aircraft accident. *Archives of Transport System Telematics*. 2011. № 4. P. 29–36.
3. Большой психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. Москва : Педагогика, 2003. 440 с.
4. Философский энциклопедический словарь / под. ред. А. Ф. Ильичова. Сов. энциклопедия. 1983. 840 с.
5. Паперная Н. В. Формирование готовности будущего учителя к межкультурной коммуникации : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Армавир, 2002. 197 с.
6. Столяренко А. М. Прикладная юридическая психология : учебное пособие для вузов, 2001. 639 с.
7. Меньшенина С. Г. Формирование готовности к аналитической деятельности студентов – будущих специалистов по информационной и компьютерной безопасности : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.13. Ульяновск, 2015. 208 с.
8. Дмитриева О. Б. Формирование психологической готовности молодых специалистов к профессиональной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 1997. 188 с.
9. Крюкова Т. Б. Структурные компоненты психологической готовности будущих инженеров электроэнергетической отрасли : авт. дис. ... канд. псих. наук. 19.00.13. Москва, 2011. 30 с.
10. Жукова В. Ф. Психолого-педагогический анализ категории “психологическая готовность”. *Известия Томского политехнического университета*. 2012. № 6. С. 117–121.
11. Москаленко О. І. Компоненти готовності авіаційних фахівців до виконання професійної діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. Вип. 1. С. 116–119.
12. Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців: зарубіжний і вітчизняний досвід та шляхи підвищення якості : монографія. Кіровоград : Вид. “ПОЛІМЕД-СЕРВІС”, 2014. 534 с.
13. Лещенко Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців з аварійного обслуговування та безпеки на авіатранспорті. *Наукові записки*

Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Педагогічні науки. 2015. Вип. 140. С. 87–91.

14. Герасименко Л. С. Розвиток умінь іншомовного професійного спілкування як умова успішної діяльності диспетчерів та пілотів. *Науковий вісник Льотної академії. Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Кропивницький : КЛА НАУ, 2018. Вип. 3. С. 311–317.

15. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Омск, 2005. 164 с.

Martynenko N. Structure and Components of Future Pilots' Readiness for Intercultural Interaction

Globalization and integration processes, the requirements of international organizations and the flight safety factor determine the necessity of future pilots' training for intercultural interaction. It has been stated that flying institutions of higher education give little attention to intercultural interaction training; therefore it is necessary to develop purposeful pedagogical conditions on formation of future pilots' readiness for intercultural interaction. In order to substantiate theoretically these favorable conditions, the concept of "readiness" has been defined and viewed as a set of special knowledge and skills, that determine the ability to perform the activity at a fairly high level. The analysis of psychological and pedagogical sources allowed determining the structure of future pilots' readiness for intercultural interaction, which consists of the interconnected components: motivational, cognitive-activity, acmeological and emotional-volitional. The motivational component provides the motives that are formed on the basis of the intercultural interaction needs of future aviation specialists. The cognitive-activity component is characterized by the presence of professional intercultural interaction knowledge and skills. The acmeological component presupposes the presence of a humanistic worldview, spiritual and moral perfection, innovation, professional mentality, and the need for creative self-development. The emotional-volitional component covers a complex of emotions and feelings, provides resilience to intercultural conflict situations and their successful resolution, identification of moral support and willingness to help, the need to communicate with representatives of other cultures.

Key words: intercultural interaction; future pilots; flight safety; readiness for intercultural interaction; motivational component, cognitive-activity component, acmeological component; emotional and volitional component.

References

1. Asim M., Ehsan N., Rafique Kh. *Probable Causal factors in UAV accidents based on human factor analysis and Classification System*. Post-conference materials from the 27th International Congress of the Aeronautical Sciences, ICAS. 2010. P. 1–6. (in English)
2. Kozuba J. *Impact of human factor on likelihood of aircraft accident*. Archives of Transport System Telematics. 2011. № 4. P. 29–36. (in English)
3. *Bol'shoj psichologicheskij slovar'* [Big psychological dictionary]. Pod red. V. P. Zinchenko, B. G. Meshcheryakova. Moskva : Pedagogika, 2003. 440 s. (in Russian)
4. *Filosofskij enciklopedicheskij slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Pod red. A. F. Il'ichova. Sov. enciklopediya. 1983. 840 s. (in Russian)
5. Papernaya N. V. *Formirovanie gotovnosti budushchego uchitelya k mezhkul'turnoj kommunikacii* [Formation of the future teacher's readiness for intercultural communication]. Dis...kand. ped. nauk: spec. 13.00.01. Armavir, 2002. 197 s. (in Russian)
6. Stolyarenko A. M. *Prikladnaya yuridicheskaya psihologiya* [Applied Legal Psychology]. Uchebnoe posobie dlya vuzov. 2001. 639 s. (in Russian)
7. Men'shenina, S. G. *Formirovanie gotovnosti k analiticheskoy deyatel'nosti studentov – budushchih specialistov po informacionnoj i komp'yuternoj bezopasnosti* [Formation of readiness for analytical activity of students – future specialists in information and computer security]: dis. ... kand. ped. nauk: 19.00.13. Ul'yanovsk, 2015. 208 s. (in Russian)
8. Dmitrieva O. B. *Formirovanie psichologicheskoy gotovnosti molodyh specialistov k professional'noj deyatel'nosti* [Formation of psychological readiness of young specialists for professional activities]: dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08. : Moskva, 1997. 188 s. (in Russian)
9. Kryukova T. B. *Strukturnye komponenty psichologicheskoy gotovnosti budushchih inzhenerov elektroenergeticheskoy otrasli* [The structural components of the psychological readiness of future engineers in the electric power industry] : avt. dis. ... kand. psih. nauk: 19.00.13. Moskva, 2011. 30 s. (in Russian)
10. Zhukova V. F. *Psihologo-pedagogicheskij analiz kategorii "psichologicheskaya gotovnost"* [Psychological and pedagogical analysis of the category "psychological readiness"]

ical readiness”]. *Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta*. 2012. № 6. S. 117–121. (in Russian)

11. Moskalenko O. I. *Komponenty hotovnosti aviatsiinykh fakhivtsiv do vykonannya profesiinoi diialnosti* [Components of aviation specialists’ readiness to perform professional activities]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2015. Vyp. 1. S. 116–119. (in Ukrainian)

12. Plachynda T. S. *Profesiina pidhotovka maibutnikh aviatsiinykh fakhivtsiv: zarubizhnyi i vitchyzniani dosvid ta shliakhy pidvyshchennia yakosti* [Professional training of future aviation specialists: foreign and domestic experience and ways to improve quality] : monohrafiia. Kirovohrad: Vyd. “POLIMED-SERVIS”, 2014. 534 s. (in Ukrainian)

13. Leshchenko H. *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z avariinoho obsluhovuvannia ta bezpeky na aviatransporti* [Professional training of future specialists in emergency maintenance and safety on air transport]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Pedahohichni nauky*. 2015. Vyp. 140. S. 87–91. (in Ukrainian)

14. Herasymenko L. S. *Rozvytok umin inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia yak umova uspishnoi diialnosti dyspetcheriv ta pilotiv* [Development of skills of foreign language professional communication as a condition for successful activity of controllers and pilots]. *Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Serii: Pedahohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats*. Kropyvnytskyi : KLA NAU, 2018. Vypusk 3. S. 311-317. (in Ukrainian)

15. Shcheglova E. M. *Razvitie polikul’turnoj kompetentnosti budushchih specialistov* [Development of multicultural competence of future specialists] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08. Omsk, 2005. 164 s. (in Russian)